

DOI 10.33930/ed.2019.5007.42(10-12)-6

УДК 130.2:316.346.32-053.2

**ФІЛОСОФСЬКІ РЕФЛЕКСІЇ “ДИТИНИ” В УКРАЇНСЬКІЙ
КУЛЬТУРІ****PHILOSOPHICAL REFLECTIONS OF THE "CHILD" IN THE UKRAINIAN
CULTURAL****М. С. Лугова**

Актуальність теми дослідження. В українському суспільстві окремим культурним елементом є дитина та період дитинства, як соціальний феномен. Народна педагогіка, родинне виховання, виховні звичаї та традиції з використанням фольклору, що були основою освіти, знов виходять на перший план, відображуючи самобутність української родини, яка є дзеркалом народності загалом.

Постановка проблеми. Геополітичні зміни, знаходження територій України в складі інших держав та глобалізація створили негативні умови для існування української культури та народних традицій. Однак, війна в Україні актуалізувала потребу не тільки в шануванні культурної спадщини, а й в дослідженні, використанні й популяризації її серед населення на територіях України.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідження дитини в контексті традиційної родини відбувалось на основі українського села у ХХ столітті. Ця сфера цікавила зокрема О. О. Ярошинську, О. В. Квас, Н. В. Жмуд, З. П. Бакум, А. Ємельову, З. П. Богдан, С. М. Ткачук

Постановка завдання. Завданням дослідження є соціально-філософський аналіз “дитини”, “дитинства” в традиційній українській родині, досліджуючи особливості української культури.

Виклад основного матеріалу. Діти в українській традиційній родині є обов’язковим елементом. Сам шлюб був реалізацією потреби у продовженні роду, а сім’ї здебільшого були багатодітні, аборт суспільно засуджувався. Процес виховання реалізувався засобами народної

Urgency of the research. In Ukrainian society, a separate cultural element is the child and the period of childhood, as a social phenomenon. Folk pedagogy, family upbringing, educational customs and traditions with the use of folklore, which were the basis of education, again come to the fore, reflecting the identity of the Ukrainian family, which is a mirror of the nation as a whole.

Target setting. Geopolitical changes, finding the territories of Ukraine as part of other territories, globalization - created negative conditions for the existence of Ukrainian culture and traditions, but the war situation in Ukraine actualized the need not only to respect the cultural heritage, but also to study, use, popularize it in the territories of Ukraine.

Actual scientific researches and issues analysis. The study of the child in the context of the traditional family took place on the basis of a Ukrainian village in the 20th century. This area was of particular interest to O. O. Yaroshynska, O. V. Kvas, N. V. Zhmud, Z. P. Bakum, A. Yemelovu, Z. P. Bohdan, S. M. Tkachuk.

The research objective. Based on the analysis of the latest research and publications, taking into account the problematic and topicality of the issue, the task of the research is a socio-philosophical analysis of "child", "childhood" in a traditional Ukrainian family, exploring the peculiarities of Ukrainian culture.

The statement of basic materials. Children are an essential element in a traditional Ukrainian family. Marriage itself was the realization of the need for procreation, and families were mostly large, abortion was socially condemned. The process of education was implemented by means of folk pedagogy, which was

педагогіки, яка вважалось найбільшим джерелом мудрості. Кожна дитина мала свої обов'язки по господарству, відповідно віку та фізичним можливостям. Тобто, дитина в українській родині була повноцінним членом соціальної групи. Дорослі сприймали її рівною собі.

Світові динамічні процеси привнесли в українську родину нові, нетрадиційні аспекти, які безперечно мають вплив і на дитину: одностатеві відносини, чайлд-фрі, гостьові шлюби, полігамні відносини тощо. Такі тенденції стають дедалі розповсюдженішими серед країн Європи та США, зважаючи на домінування толерантності, плюралізму, секуляризації суспільства. Однак, вони мають великий вплив на феноменологію дитинства, адже зменшують рівень народжуваності через відмову або неспроможність народження дитини. Такі умови роблять родину не життєздатною, а отже призводить до негативної динаміки самовідтворення та продовження роду.

Важливим на сьогодні є навчання молодого покоління основам народної культури та її особливостям, які є символами народності, єдності та патріотизму в українській свідомості. Самобутні архетипи з українського фольклору (з легенд, казок) значно рідніше та органічніше поєднуються з дитячими колісковими та накладають позитивний відбиток на формування особистості дитини. Вони мають вплив не тільки на патріотичне ставлення до батьківщини, а й виховують характерні для українського народу риси: працелюбність, повага до батьків та літніх людей, гуманне ставлення до навколишнього середовища, високі моральні якості, сила духу та сила волі, гідності, честь та відвага.

Висновки. Філософське значення родини полягає у збереженні та відродженні нації, а життєздатна нація зберігає себе в родині, сили якої спрямовані на підтримку життєдіяльності всього суспільного середовища, через працю, взаємодію з природним середовищем, творчу діяльність та повагу до власної історії, мови, культури та традицій. Ідея

considered the greatest source of wisdom. Each child had his own responsibilities in the household, according to age and physical capabilities. That is, a child in a Ukrainian family was a full-fledged member of a social group that was perceived as an equal.

Global dynamic processes have brought new, non-traditional aspects to the Ukrainian family, which undoubtedly have an impact on the child: same-sex relationships, child-free, guest marriages, polygamous relationships, etc. Such tendencies are becoming more and more widespread among the countries of Europe and the USA, taking into account the dominance of tolerance, pluralism, and secularization of society. However, they have a great influence on the phenomenology of childhood, because they reduce the birth rate due to refusal or inability to have a child. Such conditions make the family unsustainable, and therefore lead to negative dynamics of self-reproduction and procreation.

It is important today to teach the young generation the basics of national culture and its features, which are symbols of nationhood, unity and patriotism in the Ukrainian consciousness. Unique archetypes from Ukrainian folklore (from legends, fairy tales) combine with children's lullabies much more natively and organically and leave a positive impression on the formation of the child's personality. They have an impact not only on the patriotic attitude to the homeland, but also bring up the characteristics characteristic of the Ukrainian people: hard work, respect for parents and the elderly, humane attitude to the environment, high moral qualities, strength of spirit and willpower, dignity, honor and courage.

Conclusions. The philosophical meaning of the family lies in the preservation and revival of the nation, and a viable nation preserves itself in the family, the forces of which are aimed at supporting the vitality of the entire social environment, through work, interaction with the natural environment, creative activity and respect for its own history, language, culture and traditions. The idea of spirituality, hard

духовності, працьовитості, творчої діяльності, любові до життя у гармонії з природою – червоною ниткою простежується через твори українських класиків літератури та мистецтва. Саме ці чесноти є актуальними сьогодні для всього українського народу, а формування їх відбувається через навчання молодих осіб, які через невеликий проміжок часу стануть батьками та зможуть використовувати зазначені цінності під час родинного виховання.

Ключові слова: дитинство, батьківство, материнство, Україна, культурна спадщина, українська родина.

work, creative activity, love of life in harmony with nature - a red thread can be traced through the works of Ukrainian classics of literature and art. It is these virtues that are relevant today for the entire Ukrainian people, and their formation takes place through the education of young people who, after a short period of time, will become parents and use these values during family upbringing.

Keywords: childhood, parenthood, motherhood, Ukraine, cultural heritage, Ukrainian family.

Актуальність теми дослідження. Від початку повномасштабної війни в Україні увесь цивілізований світ зрозумів на чийому боці правда та яка сторона військового конфлікту є символом добра. Підтримку українським біженцям, українським військовим надавали майже з кожного куточка планети, а віра в перемогу суверенної держави тільки укріплювалась у суспільній свідомості. “Україна” стала брендом. Велика кількість людей, не тільки українців, почали вивчати українську мову, історію, звичаї, традиції, культуру. Воля козацького роду, нестримність Дніпра, велич Карпат, ніжність української матері, затишок української хати, колорит вишиванки, смак борщу, мелодика українського слова – стали символами, які сьогодні впізнає весь світ.

Окремим культурним елементом, який викликає подив у дослідників та поціновувачів української культури – є дитинство, як соціальний феномен, який є предметом вивчення як на сучасному етапі, так і в історичній ретроспективі. Народна педагогіка, родинне виховання, виховні звичаї та традиції з використанням фольклору знов виходять на перший план, відображуючи самотність української родини, яка є дзеркалом народності загалом. Саме тому тема “Філософські рефлексії “дитини” в українській культурі” є актуальною.

Постановка проблеми. Глобалізація та світові динамічні процеси подарували сучасному поколінню безліч технологій та інноваційних змін, які часто допомагають та полегшують повсякденне життя, включаючи роботу, навчання, побут та виховання дітей. Однак, при цьому пішли в забуття традиційні цінності, культурні особливості, які є важливим надбанням українського народу, що відрізняють традиції української родини, роблячи їх самотніми. Ще однією причиною відходу автентичності нашої культури на другий план є тривале перебування українських земель у складі інших держав, які створювали негативні умови для мови та культури українців. Нав’язування інших мов, репресії культурних діячів та заборона україномовних книжок, свідоме знищення ідентичності “українець” та, в тому числі, русифікація населення, пригнітили етнографічну пам’ять. Війна нагадала вільному народові про його коріння та оголила потребу не тільки в шануванні культурної спадщини, а й в дослідженні, використанні, популяризації її серед населення на територіях України.

Філософські репрезентації дитинства на основі антропологічних, етнокультурних досліджень, дають змогу дослідити цінний пласт історичної

пам'яті українського народу, потреба в якій сьогодні відчувається досить гостро. Сучасний культурно-освітній простір зіткнувся з проблемою побудови національних стратегій виховання, які закликають нас до використання культурно-історичного досвіду наших предків, він дає змогу актуалізувати історичну пам'ять та використати її як засіб формування української ідентичного для національного відродження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження дитини в контексті традиційної родини відбувалось на основі українського села у ХХ столітті. Ця сфера цікавила зокрема О. О. Ярошинську, яка в рамках своєї дисертації “Розвиток поглядів на інститут батьківства в історії української етнопедагогіки” всебічно описала це питання. Також, уваги заслуговує О. В. Квас, а саме її публікація “Дитина і дитинство в українській виховній традиції”. Цікавими та актуальними є також роботи дослідників Н. В. Жмуд, З. П. Бакум, А. Ємельова, З. П. Богдан, С. М. Ткачук

Загалом питання місця дитини в українській свідомості на прикладі виховних та культурних особливостей українського села ХХ століття – предмет дослідження не тільки філософів, педагогів, психологів та істориків, а також етнографів та фольклористів, мистецтвознавців та літераторів. Однак, в контексті повномасштабної війни в Україні це питання набирає нових актуальних аспектів, які ще не були розглянуті в повній мірі.

Постановка завдання. Спираючись на аналіз останніх досліджень та публікацій, з урахуванням проблематики та актуальності питання, завданням дослідження є соціально-філософський аналіз “дитини”, “дитинства” в традиційній українській родині, досліджуючи особливості української культури.

Виклад основного матеріалу. Діти в українській традиційній родині є обов'язковим елементом. Прецедент бездітності родини сприймався як велике горе та “Божа кара”. Сам шлюб був реалізацією потреби у продовженні роду, а сім'ї здебільшого були багатодітні, аборт суспільно засуджувався. Це пояснюється високою смертністю серед малолітніх дітей та великою кількістю трудових обов'язків, до яких привчали дітей з малих років. Також аборт або вбивство дитини вважалось великим гріхом, адже релігія мала велике значення для українського суспільства у ХХ столітті. Процес виховання реалізувався засобами народної педагогіки, яка вважалась найбільшим джерелом мудрості.

“Одним із провідних аспектів української народної педагогіки була (і залишається) підготовка дітей до господарської діяльності. Особливу увагу акцентовано на вихованні “дбайливого господаря”, оскільки в культурі українського народу завжди панувала повага до людини праці, шанувалась така риса як господарність. У народній педагогіці слово “господар” чи “газда” (як говорять подекуди в західних регіонах України) є синонімом найкращих особистих і громадських чеснот людини” – пишуть З. П. Бакум та А. П. Ємельова. Ця цитата вказує на важливість та домінування працьовитості в народній педагогіці українського народу. Автори також зазначають, що пошук найдоцільніших засобів впливу на дитину, врахування її темпераменту, сили волі, характеру, здібностей, потреб та інтересів. У народній виховній практиці окреслюють вікові періоди розвитку: дитинство (від одного до 10–11р.), підлітковий вік (від 11–12 до 15–16 р.), юність (від 16 до 20 р.). Тож, у процесі трудового виховання підростаючого покоління умовно можемо виокремити три етапи: вступний чи ігровий (від двох до шести–семи років), помічний чи визначальний (від семи до п'ятнадцяти років) і основний чи завершальний (від п'ятнадцяти до двадцяти років). На першому етапі впродовж другого і третього

років дитина за правильного виховання набувала деякої самостійності (у споживанні їжі, одяганні, умиванні), засвоювала правила користування предметами й елементарними нормами поведінки [1].

Аналізуючи роботи дослідників, ми бачимо наскільки важливим для виховання була самостійність дитини з малих років. Кожна дитина мала свої обов'язки по господарству відповідно віку та фізичним можливостям. Тобто, дитина в українській родині була повноцінним членом соціальної групи, дорослі сприймали її рівною собі. Праця розподілялась на жіночу та чоловічу, навчання відбувалось на власному прикладі. Батько з синами рубали разом дрова, пасли худобу, займались гончарством тощо. Мати з доньками займались домашньою роботою, готували їжу, прибирали, шили тощо. Досвід передавався від людини до людини.

Звичаєве право, яке було ключовим джерелом права у Україні у ХХ столітті, захищало дітей-інвалідів або дітей-сиріт. Досліджуючи роботу “Дитина як архетип етнічної культури українців” було виявлено важливі факти: звичаєво-правові норми спрямовувались, як правило, на захист та допомогу дітям вразливих категорій. Досить поширеним є така форма прийомства як усиновлення неповнолітніх дітей, різновидом якого було опікунство психічно та фізично хворих дітей. Акт усиновлення та опікунства здійснювався переважно усно та привселюдно. Найпоширенішим було усиновлення сиріт померлих родичів, похресників, дітей бідних багатодітних батьків із згоди їх батьків, незаконнонароджених – із згоди матері. Якщо в бездітній сім'ї вмирили новонароджені, за існуючим повір'ям, потрібно було усиновити чужу дитину. Відомі випадки усиновлення дітей із сиротинця. Як зазначає сам автор: “Звичаєво-правовий інститут виробив систему норм захисту життя та прав дитини, а також засоби та методи покарання за порушення цих прав. Це створює плідний ґрунт для процесів самовідтворення етнічної культури” [3].

О. Ярошинська, досліджуючи сучасні тенденції розвитку інституту батьківства в Україні, зазначала, що “сьогодні життя доводить безумовний пріоритет матері у здійсненні виховного процесу і контролю за його перебігом в українських сім'ях. Традиційно вона несе повну відповідальність за виконання виховних функцій сім'ї. Відсутність материнської турботи і неувага до дітей з її боку є досить неординарним і тому вкрай нечастим явищем в українських родинях. Саме мати частіше ніж батько надає дитині необхідну емоційну підтримку, допомагає їй стабілізувати, покращити свій стан, коли вона чимось стурбована. Матері зазвичай цікавляться усіма проблемами життя своїх дітей: з ким і де проводять час їхні діти після школи, чим вони займаються у вільний час, цікавляться успішністю дітей у школі та надають допомогу у виконанні домашніх завдань, знають, хто їхні друзі, як їхні діти витрачають свої кишенькові гроші тощо.

В порівнянні з матір'ю батько більш відсторонений від виховного процесу власних дітей. Підтримка, яку він надає у разі потреби своїй дитині за характером відрізняється від материнської. Якщо підтримка дитини матір'ю скоріше є емоційною, розуміючою і люблячою, то підтримка батька – практичною і діловою. Емоційна підтримка зазвичай сприймається чоловіками як “сюсюкання”, “ставлення як до малої дитини” що суперечить уявленням більшості чоловіків про правильне виховання дітей” [6].

Основи гендерного розподілення обов'язків в українській спільноті і до сьогодні здебільшого залишаються традиційними. Переважно саме жінки займаються хатніми справами, піклуються про дітей, натомість чоловічими

обов'язками є забезпечення родини матеріальними благами. Хоча і глобалізаційні зміни накладають свій відбиток на розподіл обов'язків. Жінки прагнуть до самореалізації, а чоловіки йдуть в декретну відпустку. Світові динамічні процеси привнесли в українську родину нові нетрадиційні аспекти, які безперечно мають вплив і на дитину: одностатеві відносини, чайлд-фрі, гостьові шлюби, полігамні відносини тощо. Такі тенденції стають дедалі поширеними серед країн Європи та США, зважаючи на домінування толерантності, плюралізму, секуляризації суспільства. Однак, вони мають великий вплив на феноменологію дитинства, адже зменшують рівень народжуваності через відмову або неспроможність до народження дитини. Такі умови роблять родину не життєздатною, а отже призводить до негативної динаміки самовідтворення та продовження роду. Навіть класична традиційна родина, що складається з різностатевих батьків та їх дітей, свідомо не перевищує кількість дітей в родині, зазвичай маючи 1-2 дитини. Такі тенденції зумовлені низьким достатком в родині, або прагненням до особистого часу та саморозвитку батьків у час, коли діти "прив'язані" до екранів смартфонів та "з пелюшок" опановують смарт-технології. Сучасні діти відрізняються від дітей наших пращурів не тільки тим, що мають гаджети, а й способом мислення: у пріоритеті є розваги, а не суспільно-корисна праця, егоїзм затьмарює патріотизм, а відношення до старшого покоління зводиться до споживчого та корисливого. Нігілізм стає філософією XXI століття. Ліберальний стиль виховання протиставляється авторитарно-релігійному XX століття, коли нормою було застосування фізичних методів покарань та суворий контроль за дотриманням правил.

Цінними є результати дослідження О. В. Квас, так в своєму дослідженні вона зазначала, що "становище дитини в українській родині минулого було неоднозначним. Незважаючи на бажання мати дітей, зневажливе ставлення до безплідних жінок, поводження з дитиною часто було суворим, застосовувались репресивні методи виховання. Саме дитинство було швидкоплинним. Уже з трирічного віку діти були позбавлені опіки з боку старших, а з чотирирічного віку вони активно включалися у трудове життя. При цьому дослідниця використовує цитати з Українського Народознавства та вказує на українській етнопедагогіці дитина – дар Божий, її слід оберігати й доглядати, дбати про її тендітну душу, не допускати наруги над нею" [4].

О. О. Ярошинська описувала історичні та археологічні матеріали, які свідчать про існування в Україні моногамної сім'ї від часу заселення території. Вона вказувала, що і хоч зміст моногамії, її структура і функції в первісні періоди розвитку суспільства дуже відрізнялися від сучасних, однак, сім'я відокремлювалася в самостійну господарсько соціальну ланку, з народженням дитини формувала інститут батьківства, який, у свою чергу, реалізував тогочасні погляди на виховання. В епоху матріархату складаються перші уявлення про жінку-матір як берегиню роду, що зумовило формування народно-педагогічних уявлень про роль матері у вихованні дітей. У період патріархального ладу українська жінка, передавши чоловікові ключові позиції в господарській діяльності, в організації міжплемінних взаємин, у вихованні, паралельно з чоловіком продовжує піклуватися про дітей обох статей до досягнення ними підліткового віку [5].

Тож, спираючись на роботи науковців, дитиноцентризм в українській культурі XX століття був присутнім в повній мірі. Яскравим прикладом цього можна вважати і українську народну творчість, великий пласт якої відводиться дитячим казкам, віршам, пісням, колисковим.

З. П. Богдан та С. М. Ткачук поділяють дитячий фольклор на три групи:

- 1) різні види фольклору, створені дорослими спеціально для дітей (колискові, забавлянки, небилиці, скоромовки);
- 2) твори, що поступово перейшли до дітей із фольклору дорослих (казки про тварин, обрядові пісні, загадки, прислів'я, приказки);
- 3) власне дитячий фольклор, створений самими дітьми (ігрові пісні, лічилки, жарти).

Автори зазначають, що естетико-педагогічне значення українського дитячого фольклору багатопланове: він сприяє розвитку мислення, естетичних почуттів, мовлення, уяви, вихованню моральних чеснот, емоційної чуйності й почуття гумору. «Побутують різні жанри української літературно-музичної народної творчості: пісні, частівки, забавлянки, заклички тощо. Жартівливі пісні, як й інші жанри дитячого літературно-музичного фольклору, є незамінним засобом розвитку мовлення дітей. Вони допомагають сформувати естетичний смак, виховати любов до української мови, сприяють розвитку дитячої творчості. Лічилки, які можуть бути потішними й поетичними, також стимулюють розвиток творчої фантазії дітей. За допомогою лічилок можна розширити словниковий запас малюків, розвинути чутливість до змістових та інтонаційних відтінків висловлювань. Важливо, що діти не тільки використовують лічилки, а також самі їх створюють. Привертають увагу дітей такі оригінальні жанри народно-літературної творчості, як загадки та скоромовки. Вони не лише розкривають особливості рідної мови, а й вчать мислити» [2].

Ще класики педагогічної науки К. Д. Ушинський та В. О. Сухомлинський зазначали, що мета виховання тісно пов'язана з культурою рідного народу. Саме фольклор має силу передати народний досвід, традиції, особливості менталітету, його душу.

Важливим на сьогодні є навчання молодого покоління основам народної культури та її особливостям, які є символами народності, єдності та патріотизму в українській свідомості. Самобутні архетипи з українського фольклору (з легенд, казок) значно рідніше та органічніше поєднуються з дитячими колисковими та накладають позитивний відбиток на формування особистості дитини. Вони мають вплив не тільки на патріотичне ставлення до батьківщини, а й виховують характерні для українського народу риси: працелюбність, повага до батьків та літніх людей, гуманне ставлення до навколишнього середовища, високі моральні якості, сила духу та сила волі, гідності, честь та відвага.

Висновки. Дитина як архетип в українській культурі є важливим елементом родини, яка займає місце рівне дорослому, виконуючи посильну роботу та відповідаючи за свої обов'язки. Вона знаходиться під захистом звичаєвого права і навіть в скрутній ситуації (сирітства або фізичних вад) може бути впевненою, що про неї подбають. Мати та батько приймають активну участь у вихованні, при цьому спираючись на гендерні особливості: мати віддає перевагу навчанню дівчинки, батько – хлопця. Тож, спираючись на роботи науковців, дитиноцентризм в українській культурі ХХ століття був присутнім в повній мірі. Яскравим прикладом цього можна вважати і українську народну творчість, великий пласт якої відводиться дитячим казкам, віршам, пісням, колисковим.

Філософське значення родини полягає у збереженні та відродженні нації, а життєздатна нація зберігає себе в родині, сили якої спрямовані на підтримку життєдіяльності всього суспільного середовища через працю, взаємодію з природним середовищем, творчу діяльність та повагу до власної історії, мови,

культури та традицій.

Отже, ідея духовності, працьовитості, творчої діяльності, любові до життя в гармонії з природою – червоною ниткою простежується через твори українських класиків літератури та мистецтва. Саме ці чесноти є актуальними сьогодні для всього українського народу, а формування їх відбувається через навчання молодих осіб (студентів, школярів), які через невеликий проміжок часу стануть батьками та використають зазначені цінності під час родинного виховання. Саме такі філософські репрезентації дитинства на основі антропологічних, етнокультурних досліджень, дали змогу дослідити цінний пласт історичної пам'яті українського народу, потреба в якій сьогодні відчувається досить гостро. Сучасний культурно-освітній простір зіткнувся з проблемою побудови національних стратегій виховання, які закликають нас до використання культурно-історичного досвіду наших предків, дають змогу актуалізувати історичну пам'ять та використати її як засіб формування української ідентичності для національного відродження.

Список використаних джерел:

1. Бакум, ЗП & Ємельова, А 2011, 'Етнопедагогіка як джерело трудового виховання особистості', *Педагогічні науки: зб. наук. праць Бердянського педуніверситету*, Бердянськ : БДПУ, № 3, с. 21-27.
2. Богдан, ЗП & Ткачук, СМ 2018, 'Педагогічне значення українського дитячого фольклору', *Інноваційна педагогіка*, № 3, с. 245-248.
3. Жмуд, НВ 2008, 'Дитина як архетип етнічної культури українців', *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія : Історія*, № 13, с. 297-302.
4. Квас, ОВ 2011, 'Дитина і дитинство в українській виховній традиції', *Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки*, № 12, с. 182-186.
5. Ярошинська, ОО 2005, *Розвиток поглядів на інститут батьківства в історії української етнопедагогіки*. Автореферат дисертації кандидата наук, Київ, *Національний педагогічний університет ім. М. П. Драгоманова*, 18 с.
6. Ярошинська, ОО 2006, 'Сучасні тенденції розвитку інституту батьківства на Україні', *Психолого-педагогічні проблеми сільської школи*, Київ: Міленіум, №15, с. 120-128.

References:

1. Bakum, ZP & Yemelova, A 2011, 'Ethnopedagohika yak dzherelo trudovoho vykhovannia osobystosti (Ethnopedagogy as a source of labor education of the personality)', *Pedahohichni nauky: zb. nauk. prats Berdianskoho peduniversitytetu*, Berdiansk : BDPU, № 3, s. 21-27.
2. Bohdan, ZP & Tkachuk, SM 2018, 'Pedahohichne znachennia ukrainskoho dytiachoho folkloru (Pedagogical significance of Ukrainian children's folklore)', *Innovatsiina pedahohika*, № 3, s. 245-248.
3. Zhmud, NV 2008, 'Dytyna yak arkhetyup etnichnoi kultury ukraintsiv (The child as an archetype of ethnic culture of Ukrainians)', *Naukovi zapysky Vinnytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Mykhaila Kotsiubynskoho. Seriiia : Istoriia*, № 13, s. 297-302.
4. Kvas, OV 2011, 'Dytyna i dytynstvo v ukrainskii vykhovnii tradytsii (Child and childhood in the Ukrainian educational tradition)', *Aktualni problemy sotsiologhii, psykholohii, pedahohiky*, № 12, s. 182-186.
5. Iaroshynska, OO 2005, *Rozvytok pohliadiu na instytut batkivstva v istorii ukrainskoi etnopedagohiky (Development of views on the institution of parenthood in the history of Ukrainian ethnopedagogy)*. Avtoreferat dysertatsii kandydata nauk, Kyiv, *Natsionalnyi pedahohichniyi universytet im. M. P. Drahomanova*, 18 s.
6. Iaroshynska, OO 2006, 'Suchasni tendentsii rozvytku instytutu batkivstva na Ukraini (Modern trends in the development of the institution of parenthood in Ukraine)', *Psykhologo-pedahohichni problemy silskoi shkoly*, Kyiv: Milenium, №15, s. 120-128.